

doi <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2018.68.8960>

НЕ ТІЛЬКИ ПРО БОЛЕХІВ...

Оксана Костів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська 1/343, 79602 Львів, Україна,
тел.: (80 322) 239 47 17
e-mail okkostiv@gmail.com*

[*Юрій Гнатишак*. “Слова з Болехова” / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія “Діалектологічна скриня”). – 636 с.]

Українська діалектна лексикографія має в своєму доробку значну кількість словників, які фіксують діалектні риси з усього українського мовного обшару. Однак скільки б не було лексикографічних праць – їх ніколи не буде забагато, особливо коли йдеться про живе мовлення. І на початку XXI століття українське діалектне словникарство “перебуває на підйомі, на що вказує понад три десятки виданих лексикографічних праць, більшість із яких являють собою високоякісну діалектографічну продукцію” [1 : 22]. Серед них упевнено називаємо видання Юрій Гнатишака “Слова з Болехова” / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія “Діалектологічна скриня”). – 636 с. [3].

Більшість українських діалектних словників побудовані однаково: вони охоплюють лексику, яка не представлена у словниках літературної мови або яка в діалектній мові має відмінності у морфемній будові, граматичних виявах, лексичному значенні. В українській діалектології переважають діалектні словники, що засвідчують групи говірок чи говірки окремих сіл. Однак нові часи вимагають і нових підходів до діалектного словникарства.

Основними завданнями сучасної української діалектної лексикографії дослідники визначають наступне:

1. Розширення діапазону типів населених пунктів, в яких відбувається добір матеріалу, адже діалектологія в Україні переважно «сільська» [1 : 14]. Поза увагою дослідників залишається великий пласт населення малих, середніх та великих міст і містечок, де українська мова функціонує достатньо повно, мовці є україномовними, причому саме українська мова є для них рідною (першою). У таких місцях сформувався і функціонує своєрідний регіолект, який в основі має певний говір визначеного наріччя і водночас своєрідно презентує сучасні тенденції діалектної мови.

2. Створення діалектних словників різних типів, позаяк практично всі надруковані діалектні словники є диференційними. І хоча поширеною є думка, що саме диференційні діалектні словники мають найбільшу практичну цінність, не

менш наочно представляють живе мовлення діалектні словники тематичні, фразеологічні, ідеографічні, словники етнічних груп тощо [8 : 204].

3. Вивчення динаміки діалектної мови, що зумовлено сукупністю внутрішньомовних та позамовних чинників, які в різних говірках, говорах, наріччях виявляються неоднаково.

4. Уніфікація оформлення реєстрових статей, особливо в словниках комплексного типу, із залученням ілюстрування, значних за обсягом текстів, аудіозаписів.

5. Зіставне вивчення різночасових фіксацій діалектного мовлення за умови наявності надійної й достатньої інформаційної бази про попередні етапи розвитку говірки та про її сучасний стан [3 : 16]

Крім діалектних словників, що охоплюють цілу територію поширення певного говору, в українському мовознавстві укладають та видають словники, що фіксують говірки окремих населених пунктів. Такі діалектні словники часто доповнюють чи деталізують інформацію щодо поширення в певному регіоні визначеної лексеми чи діалектної риси новими фактами і можуть бути базою для укладання атласів і регіонально ширших словників. Кожен із таких словників кваліфікують з географічного погляду відповідно до території поширення говірки як словники того чи іншого наріччя.

Словник Юрія Гнатишака «Слова з Болехова» є результатом і об'єднанням зусиль діалектоносія (словникаря-аматора) та фахівців-лексикографів (Оксани Сімович, Тетяни Ястремської та світлої пам'яті Наталії Хобзей) з відділу української мови Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича, які забезпечили професійний погляд на зібраний діалектний матеріал [2 : 247]. Спільна праця дала вагомий результат: за викладом матеріалу, послідовністю і обґрунтуванням – це новітній словник, в якому витриманий сталий науковий підхід, наявні виражені й однорідні критерії до підбору матеріалу, оформлення словникових статей тощо.

Сам автор називає свою працю Словником рідного міста [3 : 7], поштовхом до укладання якого стало “усвідомлення того, що зі зміною поколінь ми не тільки маємо здобутки до поступу, але і щось втрачаємо” [3 : 7]. Бажання зберегти для наступників те, що близьке і зрозуміле з дитинства, втілювалося в лексикографічну працю нового типу, яка поки що стоїть осібно в українській діалектній лексикографії, але є добрим зразком для наслідування і розвитку.

Описуваний словник репрезентує мовлення мешканців містечка Болехів Івано-Франківської області, яке розташоване на території наддністрянсько-бойківського діалектного суміжжя. У працях діалектологів різних періодів Болехів завжди фігурував як орієнтир для визначення межі між названими діалектними обширами.

Пригадаймо, у 30-их роках ХХ ст. На карті Івана Зілинського через **Болехів** проходить наддністрянсько-бойківська діалектна межа [5].

У той самий час Софія Рабій-Карпинська, матеріалами якої часто послуговувався Іван Зілинський, також зазначала, що “Dokładniejsza granica dialektu Wojkowskiego, zaczynając od zachodu, biegnie ... w powiecie dolińskim przez wsie Tysów (Cisów), **Bolechów**, Cerkowna, Stańkowce, Roztoki...” [7 : 6]

Федот Жилко у 1958 р. територію бойківських говірок окреслив так: “Бойківські говірки знаходяться на північних узбіччях Карпат, на південь від

умовної лінії, що проходить верхів'ям річки Дністер..., приблизно через Борислав-Болехів до річки Лімниці на сході..." [4 : 7].

Кость Кисілевський визначав, що наддністрянський говір "на південному заході сусідує з бойківським говором на підгір'ї, через ... Волоське Село коло Болехова ..." [6].

Територія міждіалектного суміжжя належить до ареалів, які викликають особливе зацікавлення дослідників. Адже ареал міждіалектного контактування (змішаності, перехідності, вібрацій) свідчить про динамічність мови, активне взаємопроникнення діалектних рис. Матеріали Словника відображають мовну ситуацію в одному із пунктів на наддністрянсько-бойківському суміжжя у перші десятиліття ХХІ ст.

Матеріали, використані для словника, є джерелом різноманітних відомостей як про систему діалектної лексики, так і про традиційну культуру мешканців регіону.

Особливість названої праці виявляється насамперед у доборі лексичного матеріалу. Лексична база цього словника охоплює сучасне мовлення міських мешканців Болехова з усіма регіональними діалектними рисами. До реєстру словника увійшли також численні запозичення, поширені в повсякденному мовленні. Також у цьому словнику частково засвідчено соціально обмежену жаргонну лексику, що стосується професійних жаргонних слів, а також шкільного, дитячого середовища і специфічного лексичного запасу мовлення спортивних уболівальників чи представників інших угруповань за зацікавленнями. Про широку джерельну базу свідчить розгалужена система скорочень, напр. *бот.* – ботанічне, *буд.* – будівельне, *мед.* – медичне і ще 11 вказують на професійну сферу; *дит.* – дитяче, *шк.* – шкільне – говорять про вікові особливості уживання слова чи форми; *вул.* – вуличне, *карт.* – картярське, *футб.* – футбольне, *спорт.* – спортивне, *церк.* – церковне, *обр.* – обрядове та ін. відображають повсякденні справи людей поза професійною діяльністю.

Робота над словником базувалася на фонографічних методах та записах розмов. У результаті проведення таких студій було зібрано значну кількість матеріалу, що згодом став основою укладання словника.

Важливою проблемою української діалектної лексикографії є необхідність уніфікації оформлення реєстрових статей. Українські діалектні словники здебільшого презентують різноманітні способи оформлення реєстрових статей. Не винятком став й аналізований словник. Словникова стаття в ньому не є традиційною для діалектних словників, "до значної кількості гасел [за задумом автора] було подано цитати-ілюстрації з літературних творів тих письменників, які є вихідцями з Галичини, або в чиїх творах яскраво відображено особливості південно-західного наріччя" [9 : 8].

Словникова стаття побудована за таким принципом: реєстрове слово, фонетичні варіанти (якщо є), іноді граматичні форми (непослідовно, найчастіше вказано вид дієслова – доконаний чи недоконаний) або інформація про відмінювання (тільки тоді, коли словозмінні форми відрізняються від літературних, напр., **вно** **У** Р.в. **го**; Д.в. **му**; О.в. **ним**), тлумачення лексичного значення, приклади вживання (записаний текст або цитати з творів літератури з паспортизацією), синоніми, фразеологізми та паремії.

Видання “Слова з Болехова” вирізняється значним обсягом описаного фразеологічного діалектного матеріалу. Співавтори розрізняють паремійні та ідіоматичні одиниці, обравши для них відмінні умовні позначення. Стійкі словосполучення чи фразеологізми подані після значка ◆, який давно використовують у лексикографії, а прислів’я та приказки мають маркер – ❖. Огляд матеріалу показує, що критерієм відбору тої чи тої одиниці для опису була наявність у її складі лексичного, фонетичного чи морфологічного діалектизму. Наприклад, зафіксовані в аналізованому виданні фразеологізми ◆<летіти, їхати> як **зварйований** – про швидкий, нестримний рух [3 : 215], ◆**зв’єзати** руки <й ноги> – не давати змоги вільно діяти...[3 : 215], ◆ ломити **си** голу (голову) [3 : 126] – попри те, що мають виразні діалектні ознаки усе ж є загальновідомими і їхні “літературні” відповідники включені у фразеологічні словники української мови, тобто тут маємо справу із діалектною формою реалізації ідіоми. А от стійкий вислів ◆ **мастити си голу** (голову) – непокоїтися, клопотатися, турбуватися [3 : 126] відображає мовну картину світу жителів регіону і є діалектним і за формою і за змістом. Як зазначають дослідники, проблема опису у діалектних словниках фразеологічних одиниць є непростою. Українська діалектна лексикографія ще не нагромадила достатньо досвіду, спираючись на який можна було би виробити єдині засади опису ідіоматичного матеріалу [1 : 17]. Аналізована праця, на наш погляд, дає багатий матеріал для роздумів і подальших узагальнень.

Для розмежування різних конотативних сем лексем автор і співавтори-лексикографи використовують ремарки: *вulg.* – вульгарне, *зруб.* – згрубіле, *знев.* – зневажливе, *ірон.* – іронічне, *пестл.* – пестливе. Для особливо експресивних висловів додатково залучають умовне позначення ◆*, яким маркують проклин чи лайку: аби-с скапав <, як та свічка> [3 : 506]; бодай би-с скес [3 : 506]; аби (би) когось шляк упік [3 : 613].

Особливістю й неабиякою перевагою словника “Слова з Болехова” є уведення в словникові статті діалектних текстів, які ілюструють вживання описуваної лексеми. Самі тексти супроводжувані спеціальною позначкою (що є новим у діалектних словниках) – ◆ і можуть бути короткими (до 50 слів) або досить значними за обсягом (250–350 слів, поодинокі до 500 слів). Записані орфографічно із детальним відображенням діалектних рис, ці тексти містять найновішу інформацію про стан говірки болехів’ян і дають дослідникам багатий матеріал для опрацювання.

Принагідно зауважимо, що ознайомлення із діалектними записами виявляє панівне становище діалектних рис, що репрезентують наддністрянський діалект, як-от:

- перехід *a* (з *a, *e) після м’яких (чи колишніх м’яких) приголосних в *e, i, u*: **двацет** (двадцять), **стоет** (стоять), **надьвер** (надвір), **вправлєли** (вправляли), **п’єрі** (пір’я), **зерніта** (зернята), **тігнув** (тягнув), **памітаю** (пам’ятаю), **єкос** (якось) **ікогос** (якогось);

- більший ступінь м’якості при вимові м’яких приголосних *з’, с’, ц’, дз’*, так звана дорсально-палатальна вимова: **Сьвітій** вечір, тільки твого **сьвіта**, ги **зьвір** (як звір), ги в **сьціну** горохом (як у стіну горохом), **сьвічка** (свічка), **сьлюб** (шлюб), **сьвіжа** (свіжа);

- формальна структура числівників: **іден, йден** (один), **штири** (чотири);

- збереження давніх енклітичних форм давального відмінка займенників: *купи ми зубочисткі*, *дала-м му* в стайни їсти;
- інфінітив на *-чи* від дієслів з основою на задньоязиковий приголосний: *казав ми спечи* пляцкі (казав мені спекти пляцки), *стовчи* (стовкти), *стечи* (стекти)
- втрата довготи м'якими приголосними у формах іменників середнього роду: *житє* (життя), *волосі* (волосся);
- втрата м'якості ц' у кінці слова: *рубанец*, *рубец*, *німец*, *мізинец*;
- на місці давніх сполук *ки*, *хи* в ненаголошеній позиції наявні сполуки *кі*, *хі*: *кідати* (кидати), *кіпіт* (кипить), *вібивають* (вибивають), *віпити* (випити), *горіхі* (горіхи), *мухі* (мухи);
- закінчення жіночого роду в орудному відмінку однини *-оў*, *-еў*: *дурнов* (дурною), *дитинов* (дитиною), садили бульбу з *мамов* за *стодолов* (садили картоплю з мамою за стодолюю);
- неоднаковий розвиток давніх сполук *trьt*: *-pu* – *дривами* (дровами).

Прикметними рисами з бойківського ареалу в словнику засвідчено:

- у мин. ч. дієслова чол. р. форми типу *мавім* (мав), *ходивім* (ходив);
- у формах 1 ос. одн. дієслова після губних відсутній епентетичний звук [л]: *люб'ю* (люблю); *див'юсі* (дивлюся), *роб'ю* (роблю);
- перехід [л] після голосних у кінці складу в [ў]: садити за *стів* (стіл);

Як бачимо, вияви бойківських діалектних рис зафіксовані непослідовно, що може відображати більшу активність і певну “наступальність” діалектної Наддністрянщини щодо Бойківщини. Проведене мікродослідження показує значний потенціал праць такого типу.

Отже, актуальним напрямом сучасного мовознавства залишається діалектна лексикографія, яка, розширюючи власні горизонти, сприятиме вивченню динаміки діалектної мови під впливом багатьох внутрішньомовних та позамовних чинників. Приємно відзначити, що сформувалися і розвиваються новітні напрями діалектології і словникарства і яскравим прикладом цього став словник Юрія Гнатишина “Слова з Болехова” [3]. Цей словник, створений відповідно до принципів сучасної лексикографії, вийшов за межі академічного кола, він цікавий для фахівців і не тільки, достатньо легкий у користуванні, якісно ілюстрований, а за детальнішого розгляду виявився аж ніяк не тільки про Болехів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бондар О.* Українське діалектне словникарство початку ХХІ століття // Вісник ОНУ Том 17, випуск 4, 2012, С. 5–26.
2. *Войтів Ганна, Кровицька Ольга.* Науковий осередок українського словникарства у Львові: історія і досвід // Вісник Львівського університету. Серія “Теле- та радіожурналістика”. 2019. Випуск 18. С.247. С. 245–255
3. *Гнатишак Юрій.* Слова з Болехова / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія “Діалектологічна скриня”). – 636 с.
4. *Жилко Ф. Т.* Говори української мови. Київ 1958. С. 125.
5. *Зілинський І.* Границі бойківського говору (з картою) / І. Зілинський // Літопис Бойківщини. Ч. 10. – Самбір, 1938. – С. 75–87.

6. Кисілевський К., Мовні особливості наддністрянського гнізда. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. CLIX. Збірник на пошану Зенона Кузеля. Нью Йорк – Париж 1962. С. 285–286.

7. Рабії-Карпинська Софія. Dialekt Wojków // Бойківські говірки. Збірник статей [Вступ та наукова редакція Михайло Лесів. Зібрав і до друку підготував Володимир Пилипович] – “Перемиська бібліотека” Перемиського відділу Об’єднання українців у Польщі. Том XVIII. Перемишль, 2011.

8. Хобзей Н., Ястремська Т. Діалектний словник: автор та читач. // Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua › cgi-bin › irbis_nbuv › cgiirbis_64 › spml_2008_12_54.

9. Хобзей Наталія. Дві сторінки про “Слова з Болехова” // Юрій Гнатишак. Слова з Болехова / Співавтори-лексикографи: Оксана Сімович, Наталія Хобзей (відп. ред.), Тетяна Ястремська. Львів, 2017. (Серія "Діалектологічна скриня"). – 636 с.

REFERENCES

1. Bondar, O. (2012) *Ukrainske dialektne slovnykarstvo pochatku XXI stolittia* // Visnyk ONU Tom 17, випуск 4, 2012, С. 5–26.

2. Voitiv, H., Krovyt'ska, O. (2019) *Naukovyi oseredok ukrainskoho slovnykarstva u Lvovi: istoriia i dosvid* // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia “Tele- ta radiozhurnalistyka”. Vypusk 18.

3. Hnatyshak, Yurii. (2017) *Slova z Bolekhova* / Spivavtory-leksykohrafiy: Oksana Simovych, Nataliia Khobzei (vidp. red.), Tetiana Yastremska. Lviv. (Seriiia "Dialektolohichna skryn'ia"). – 636 s.

4. Zhylyko, F. T. (1958) *Hovory ukrainskoi movy*. Kyiv.

5. Zilynskyi, I. (1938) *Hranytsi boikivskoho hovoruu (z kartoiuu)* / I. Zilynskyi // Litopys Boikivshchyny. Ch. 10. – Sambir.

6. Kysilevskyi, K. (1962) *Movni osoblyvosti naddnistrianskoho hnizda*. Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. T. SLIKh. Zbirnyk na poshanu Zenona Kuzeli. Niu York – Paryzh.

7. Rabii-Karpyn'ska, Sofiia. (2011) *Dialekt Wojków* // Boikivski hovirky. Zbirnyk statei [Vstup ta naukova redaktsiia Mykhailo Lesiv. Zibrav i do druku pidhotuvav Volodymyr Pylypovych] – “Peremyska biblioteka” Peremyskoho viddilu Obiednannia ukrainsiv u Polshchi – Tom KhVIII. – Peremysl.

8. Khobzei, N., Yastremska, T. (2008) *Dialektnyi slovnyk: avtor ta chytach* // Rezhym dostupu: www.irbis-nbuv.gov.ua › cgi-bin › irbis_nbuv › cgiirbis_64 › spml_2008_12_54.

9. Khobzei, Nataliia. (2017) *Dvi storinky pro “Slova z Bolekhova”* // Yurii Hnatyshak. Slova z Bolekhova / Spivavtory-leksykohrafiy: Oksana Simovych, Nataliia Khobzei (vidp. red.), Tetiana Yastremska. Lviv. (Seriiia "Dialektolohichna skryn'ia"). – 636 s.